

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «**Конфліктологія**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема № 12. Воєнний конфлікт.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 р. № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 р. № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 р. №7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 15.08.2023 № 8)

Розробники:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Шиліна А. А.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, с.н.с. Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології педагогіки факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Чепіга Л.П.

План лекції

1. Загальна характеристика війн та їх класифікація
2. Класифікація збройних конфліктів.
3. Характеристика іредентизму, як націоналістичного руху.
4. Врегулювання воєнних конфліктів сучасності.
5. Глобальні міжнародні системи: монополярна, біполярна та мультиполярна.
6. Специфічні особливості воєнно-політичного конфлікту.

Рекомендована література:

1. Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціальна конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Т. Астон. 2010. 360 с.
2. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. для студентів, аспірантів і викл. вищ. закл. освіти України / Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
3. Конфліктологія: навчальний посібник /за ред. Г. В. Гребенькова. Львів : Магнолія, 2011. 229 с. .
4. Мороз О. В. Теорія конфліктів в контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства: монографія. Вінниця. Видавництво ВНТУ. 2010. 255 с
5. Русинка І. Психотехнологія управління конфліктами. Вища школа. 2013. №1. С. 72.
6. Скібіцька, Л. І. Конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К. Кондор. 2011. 383 с.
7. Управління конфліктами: текст лекцій : навч. посіб. Г. В. Жаворонкова, О. М. Скібіцький, Т. В. Сівашенко, О. І. Туз. К. Кондор, 2013. 172 с

Загальна характеристика війн та їх класифікація

Упродовж усієї історії розвитку світу людство вело завойовні війни; завойовні війни проводилися традиційними загарбницькими методами. Проте концепції воєн видозмінювалися, і визначалися відповідними історичними періодами. Вони еволюціонували відповідно до змін науково-технічних досягнень і відповідно до мети завоювань.

Спочатку велися війни за ресурси такі, як родючі землі, корисні копалини, робочу силу, вихід до морських шляхів.

Тільки невелика кількість воєн в історії була дійсно результатом волевиявлення народу. Набагато частіше народ насильно втягується у війну

своїми правителями. Одну з теорій, яка ставить основною задачею інтереси політичних і військових лідерів, розробив Моріс Уолш. Він стверджував, що переважна більшість населення нейтральна по відношенню до війни і що війни трапляються тільки тоді, коли до влади приходять лідери з психологічно ненормальним відношенням до людського життя.

Війни розпочинаються правителями, які навмисно прагнуть воювати, такими, як, наприклад, Олександр Македонський, Наполеон, Гітлер. Подібні люди стають на чолі держав за часів кризи, коли населення шукає ватажка з твердою волею, який, як здається, здатний вирішити їхні проблеми. Критикуючи цю точку зору, Е. Фромм на прикладі історії Європи XV—XX ст. вказує, що число і інтенсивність воєн є не постійними величинами, а значно зростають у міру успіхів технічної цивілізації і процесів посилення урядової влади.

Для будь-якої держави війна є випробування на ресурсну самодостатність, якщо держава в ході війни здатна довгий час протриматися на власних військових, промислових, продовольчих, людських (і, звичайно, духовно-емоційних: патріотизм, релігія і тому подібне) ресурсах, вона може перемогти. Якщо ж держава існує майже виключно за рахунок торгівлі і не має власних ресурсів, зовнішній ворог легко зможе перервати торгові комунікації і перемогти тільки за рахунок блокади.

Війна — конфлікт між політичними утвореннями — державами, політичними угрупованнями, що відбувається на ґрунті різних претензій, у формі озброєного протиборства, військових (бойових) дій між їх збройними силами.

Війну слід вивчати, як хворобу. Хоча до її використання призводять цілком об'єктивні причини — потреба правлячих кіл у швидкому вирішенні важливих суспільних проблем. Ще Клау зевіц тісно вмонтував війну в політику. А в сучасних умовах мілітаризм стає своєрідною філософією. США

з 1945 р. і дотепер брали участь більш ніж у 260 локальних війнах і збройних конфліктах, а в Радянському Союзі з 1945 по 1991 р. по лінії Міністерства оборони СРСР громадяни побували у більше ніж 110 країнах. У 40 випадках вони взяли безпосередню участь у бойових діях.

Першочерговою причиною усіх воєн деякі автори називають архетип ворога. Ще в 30-ті роки. XX ст. голова комісії з роззброєння Ліги Націй С. де Мадаряга заявив: “Народи не довіряють один одному не тому, що вони озброєні. Вони озброєні тому, що не довіряють один одному”. Війна стала мовбито неодмінним атрибутом державного суверенітету. Тривалий час сила і могутність держави оцінювалися з огляду на їх можливості вести і вигравати війни. Це набуло такого значення, що більшість дослідників оцінювали майже всі інші показники відповідної країни, чисельність населення, географічне положення, топографію, природні ресурси, рівень економічного розвитку, політичну організацію тощо, виключно з позиції можливого успішного ведення війни.

В минулому усі спроби створення будь-яких значних геополітичних утворень були пов’язані з експансією, завоюванням, втручанням, окупацією. Все більшого значення війна стала набувати з розвитком громадянського суспільства і використовуватися для вирішення внутрідержавних проблем. Що, звичайно, мало і міжнародний резонанс. К. Райт прийшов до такого висновку, що із загальної кількості відомих 278 війн, що відбулися в період 1480–1941 рр. — 78 були громадянськими (28 %). А в період 1800–1941 рр. одна громадянська вже припадала на три міждержавні. За даними німецьких дослідників, з 1945 по 1985 р. у світі відбулося 160 збройних конфліктів, з них 151 — у країнах “третього світу”. Лише 26 днів у світі не було війн. З 1945 по 2003 р. у світі було зафіксовано понад 470 воєнних конфліктів, які забрали життя більше 30 млн чол. Астрономічна цифра — 10 трлн доларів — ось ціна людської войовничості після Другої світової війни*.

При цьому число класичних війн зменшується, а внутрідержавних збільшується. Мілітаризація стала фірмовим знаком індустріального

суспільства. Характерними ознаками мілітаризму другої половини ХХ ст. стали:

- чітко виражене політичне підґрунтя;
  - використання у воєнних цілях останніх досягнень НТР, кількісне і якісне вдосконалення ядерної зброї, перетворення продуктивних сил у сили руйнування, розтрата величезних ресурсів на воєнні потреби;
  - розвиток мілітаристських процесів на постійній основі, збереження масових армій і значної воєнної промисловості у мирний час, відволікання величезних людських, матеріальних і фінансових ресурсів на воєнні потреби;
  - переміщення центру мілітаризму із Західної Європи в СРСР та США;
  - орієнтація мілітаризму США на завоювання світового панування;
  - поширення воєнних приготувань у не бачених до того розмірах на усю систему міжнародних відносин, розвиток воєнно-інтеграційних процесів.
- Нині, проблема воєнних конфліктів залишається актуальною і потребує всебічного вивчення. Кожен рік у світі відбувається приблизно до 30 воєнних конфліктів і всі вони переважно внутрішні. Тим не менше, саме перше десятиліття ХХІ ст. продемонструвало нам імовірність повернення до старої схеми військового зіткнення.

3. Бжезинський розглядає кілька можливих варіантів розв'язання війн. Зважаючи на те, що світова стабільність у 2007 р. є балансом регіональних нестабільностей, воєнних приготувань і контрприготувань, можливі сценарії виникнення сучасних війн і конфліктів розглядаються у табл. 2.

Таблиця 2 Сценарії виникнення сучасних війн і конфліктів

Імовірні війни і конфлікти	Ступінь реалізованості
Повномасштабна стратегічна війна між країнами — світовими лідерами	Теоретично можлива, малоімовірна
Великі регіональні війни	Вірогідність війни незначна, тим не менше, має тенденцію поступового зростання

Воєнні конфлікти на етнічному ґрунті, що ведуть до фрагментації поліетнічних країн і утворення нових країн	Тривають
Різні форми національно-визвольних рухів проти етнонаціонального пригноблення. Придушуються державами, на території яких відбуваються	Тривають
Несподівані акти агресії проти США та інших розвинутих країн або проти сусідніх країн зі сторони слаборозвинутих країн, які змогли виготовити ЗМЗ і засоби його доставки до цілі	Вірогідність зростає
Операції терористичних груп проти цілей, що викликають у них особливу ненависть	Тривають
Кібернетичні атаки проти операційних інфраструктур високорозвинених держав з метою дестабілізації і досягнення стану хаосу	Вірогідність зростає

У сучасній науці при висвітленні проблеми воєнно-політичних криз поки що немає єдиної наукової концепції виникнення, розвитку і типології воєнних конфліктів та їх визначення. Крапку над “і” не поставлять і воєнні доктрини держав. В Україні навіть фахівці з історії війн плутаються у таких визначеннях та їх тлумаченнях, як “воєнний конфлікт”, “війна”, “збройний конфлікт”, “локальна війна” та інших термінах. Передусім мусимо зазначити, що усі ці терміни передбачають розв’язання протиріч за допомогою воєнної сили. До кінця ХІХ ст. в історії існувало тільки одне поняття “війна”.

Проте в кінці ХІХ ст. і на початку ХХ ст. з’являється нове — “локальна війна”, яке виникло тоді, коли посилилася боротьба між різними великими державами за перерозподіл раніше поділеного світу. Після Другої світової

війни у термінології виникають нові поняття — “воєнний конфлікт”, “збройний конфлікт”, “воєнна акція” тощо.

Для наукової класифікації воєнного конфлікту слід знати узагальнене визначення такого поняття, як війна. За сучасним воєнно-теоретичним розумінням війна розглядається як продовження політики держав чи коаліції держав, народів, націй, класів окремих соціальних груп за допомогою засобів збройного насильства для досягнення політичних, економічних, воєнних та інших цілей. Воєнно-політичний зміст будь-якого воєнного конфлікту включає такі типові компоненти: воєнно-політичні та оперативно-стратегічні цілі, масштаби війни та способи її розв’язання, сили та засоби, що використовуються, форми і способи збройної боротьби, тривалість та інтенсивність воєнних дій, методи політичного врегулювання; підсумки і результати війни. Основний зміст війни — збройна боротьба, що є веденням протиборчими сторонами воєнних дій різного масштабу на суші, в повітрі, на воді, під водою та в космосі; її мета — збройний розгром супротивника чи підірив його боєздатності, завоювання його території і примушення уряду ворожої держави до укладання миру.

Однак останні воєнні конфлікти, що вели США, їх союзники і сателіти в Перській затоці (1991 р.), Югославії (1999 р.), Афганістані (з 2001 р.) та Іраку (з 2003 р.) показали, що це були війни нових технологій, безконтактні, які називають війнами шостого покоління. У них головна роль належала високоточній зброї (ВТЗ), засобам інформаційного забезпечення в реальному масштабі часу. Управління воєнними діями в єдиному масштабі часу стало можливим навіть з Пентагону. Їх ціль стала вже іншою — знищення економіки, систем управління, воєнних об’єктів і об’єктів життєдіяльності держави, капітуляція та повалення неугодних політичних режимів. Поряд зі збройною боротьбою, у воєнних конфліктах можуть застосовуватися економічні, дипломатичні, ідеологічні, інформаційно-психологічні та інші форми боротьби.

Воєнні конфлікти можна класифікувати: за масштабом (світові, регіональні, локальні); за тривалістю (швидкоплинні або затяжні); за засобами враження (із застосуванням ядерної або звичайної зброї); за напругою (високої, середньої, низької інтенсивності воєнних дій); за кількістю держав, що беруть участь у воєнних діях (коаліційні, одна держава проти іншої).

Відповідні типи війн можуть бути визначені таким чином: Світова війна — війна великих коаліцій, блоків, союзів держав, в яку прямо чи непрямо втягуються провідні країни світу і яка розповсюджується на всю чи більшу частину континентів, акваторій, океанів і морів, повітряний і космічний простір. Війна ведеться з рішучими цілями, відрізняється глобальним розмахом і жорстокістю форм воєнних дій, супроводжується великими руйнуваннями, багаточисельними втратами збройних сил та мирного населення. Регіональна війна — війна за участю двох чи кількох держав, що ведеться в межах одного регіону і зачіпає інтереси переважно країн, які розташовані в цьому регіоні. Вона може стати результатом ескалації локальної війни або збройного конфлікту. Локальна війна — це війна за участю двох чи кількох держав, що ведеться в окремому районі з обмеженими цілями. Вона може стати результатом ескалації збройного конфлікту. Збройний конфлікт — розв’язання протиріч із застосуванням збройної боротьби, який не переходить у війну (відсутній акт оголошення війни). Міжнародний конфлікт — розв’язання протиріч, в якому беруть участь дві чи декілька держав. Внутрішній конфлікт — розв’язання протиріч, де протиборство відбувається в межах однієї держави. Прикордонний конфлікт — протиборство у формі воєнної сутички на кордоні. Збройний інцидент — короткочасні бойові дії, що ведуться чи навмисне, чи організовано як привід для розв’язання війни. Воєнна акція — обмежені щодо цілей, масштабу і часу односторонні чи коаліційні бойові дії превентивного чи відволікаючого характеру. Загальною рисою для війни і збройного конфлікту є розв’язання протиріч, що виникають, за допомогою воєнної сили. Відмінність між ними полягає в тому, що при веденні війни можуть застосовуватися всі форми боротьби, і вона

вимагає використання воєнно-економічного потенціалу держави. Збройний конфлікт обмежений тільки веденням бойових дій, у яких звичайно задіяна незначна частина збройних сил та економіки держави.

Громадянська війна. Цьому поняттю важко дати визначення. В цілому такий вид збройного насильства може розглядатися як одна з форм внутрішнього збройного конфлікту. При цьому воєнні дії можуть бути обмеженого характеру (Ірландія, Алжир, Китай). В інших випадках вони можуть визначати все суспільно-політичне життя держави протягом тривалого історичного відрізка (Судан, Чад, Ліван, Ангола). Джерелами громадянської війни, як правило, є дії соціально організованого класу чи угруповання. В ході війни прийняті раніше законодавчі акти втрачають свою юридичну силу, хоча б для однієї із сторін. Часто, вже на ранніх етапах громадянської війни, відбувається її інтернаціоналізація, що само по собі створює передумови для виникнення міждержавних збройних конфліктів та локальних війн.

Війна може проходити всередині держави і бути однією з форм застосування збройного насильства, вона спрямована на дестабілізацію внутрішньої ситуації, повалення конституційного ладу, проти мафіозних і бандитських формувань.

В останні десятиліття найбільшу загрозу загальному миру і безпеці на глобальному рівні представляє зброя масового ураження, в першу чергу ядерна зброя.

Один з механізмів забезпечення ядерної безпеки - існуючий режим нерозповсюдження ядерної зброї.

♦ держави, що володіють ядерною зброєю, не повинні передавати кому б то не було ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої та контроль над ними; не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яку державу, яка не володіє ядерною зброєю, до придбання ядерної зброї, ядерного вибухового пристрою і контролю над ними;

♦ держави, що не володіють ядерною зброєю, не беруть від кого б то не було ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв і контролю над ними; не виробляють і не набувають будь-яким іншим способом ядерну зброю або інші ядерні вибухові пристрої;

♦ неядерні держави, які побажали долучитися до використання ядерної енергії в мирних цілях, здійснюють таке залучення під контролем

(Міжнародного агентства з атомної енергії), яка може проводити інспекції та вимагати звіти від держав по використанню розщеплюючих матеріалів.

На даний момент в світі склалася наступна ситуація з поширенням ядерної зброї. Всі держави можна розділити на п'ять груп залежно від володіння ними ядерною зброєю, наявності або відсутності економічних і технологічних передумов для його виробництва і участі або неучасті в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї.

До першої групи входять п'ять офіційно визнаних ядерних держав, що є постійними членами Ради Безпеки ООН. Це США, Російська Федерація, КНР, Великобританія і Франція. Ядерний потенціал цих країн неоднаковий. Найбільшим ядерним потенціалом володіють Сполучені Штати і Росія. У даних держав є різноманітні засоби доставки ядерної зброї: міжконтинентальні балістичні ракети надземного і морського (включаючи атомні підводні човни) базування, крилаті ракети, тощо. Економічні та технологічні можливості Китаю дозволяють йому в найближчі роки збільшити ядерний боєзапас, що істотно змінить стратегічний військовий баланс в світі. Чи відбудеться це насправді, буде залежати від розвитку міжнародних відносин на глобальному і регіональному рівнях. Великобританія і Франція мають відносно невеликий запас ядерної зброї. Ці держави не прагнуть нарощувати свій стратегічний потенціал, але й не виявляють наміри його зменшувати, пояснюючи свою позицію тими обставинами, що розміри їх ядерних арсеналів незначні в порівнянні з російськими або американськими.

До другої групи входять держави з невеликою кількістю ядерної зброї, Ізраїль, Пакистан і Індія.

Фахівці вважають, що найбільша небезпека в перспективі може виходити від третьої групи - так званих «порогових країн».

До четвертої групи відносяться країни, які раніше активно вели ядерні дослідження та підійшли впритул до створення ядерних боєзапасів, але відмовилися від подібних планів і приєдналися до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї на правах без'ядерних держав. До цієї ж групи належать Україна.

Держави п'ятої групи мають можливість володіти ядерною зброєю, але обґрунтовано від цього відмовляються. У цю групу входять багато розвинених держав Європи.

І держави четвертої групи, і держави п'ятої групи сьогодні беруть участь в режимі нерозповсюдження. Більшість же країн не входять ні в одну з вищеназваних груп, вони не мають ні можливості, ні намірів створювати ядерну зброю. Однак немає гарантії, що при зміні міжнародної обстановки в окремих регіонах або в світі в цілому положення в сфері ядерних озброєнь не зміниться.

Як і пророкував у свій час Г. Моргентау, ядерні наддержави відповідно до логіки гонки озброєнь накопичили ядерної зброї набагато більше, ніж її потрібно для досягнення будь-яких мислимих військових цілей.

В основу класифікації сучасних війн і збройних конфліктів можуть бути покладені і кількісні показники: розмах і тривалість воєнних (бойових) дій; площа території, на якій розгортається конфлікт; кількість втягнених у війну держав, залучених військ (сил) тощо. Деякі вчені пропонують розширити типологічні рамки воєнного конфлікту і внести в них війни на захист порушених громадянських прав.

Класифікуючи війни за характером політичних цілей, вони пропонують доповнити їх таким рівнем, як ступінь підтримки світових співтовариств — безумовна, часткова, несхвалення, застосування міжнародних санкцій.

Рівень класифікації збройних конфліктів за якісним змістом можна доповнити і такими ознаками:

- за характером участі у конфлікті: пряме й посереднє;
- за якістю протиборчих військ (сил): регулярні, іррегулярні чи змішані сили, бандформування, антидержавні терористичні групи. Що стосується класифікації конфліктів за кількісним змістом, то його подають так:

- за розташуванням району конфлікту: всередині держави, прикордонний, віддалений від держави;

- за способом розв'язання: раптовий напад, ескалація агресії;
- за характером театру воєнних дій: континентальний, океанський, морський, повітряний, космічний;

- за кількістю залучених військ: від обмеженого військового контингенту до оперативно-стратегічного угруповання військ (сил) з обох сторін;

- за формами і способами воєнних дій: операції, бойові дії (класичні), партизанські, нетрадиційні, незавершені, широкомасштабні, блокадні, позиційні, маневрені, операції сил спеціального призначення, контртерористичні та антитерористичні операції;

- за тривалістю воєнних (бойових) дій: швидкоплинні, затяжні (тут і війна на виснаження);
- за кількістю втягнутих у війну держав: коаліційні, коаліція проти однієї держави, держава проти держави.

Нині війни — це складний конгломерат різних нашарувань політичних, економічних та соціальних протиріч. Але коли дійти до змісту причинної “тріади”, то соціально-економічні передумови все-таки треба визначити основними. Тут і етноконфесійні спори, сепаратизм і автономізм, територіальні негаразди, разюча диференціація в рівнях розвитку центру і провінції, національний менталітет того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, що ґрунтується, як правило, на політикоідеологічних постулатах різних партій і організацій — від будівництва загальної ісламської держави чи поширення демократії до створення “вогнища” для відокремлення народу тощо.

В основі виникнення усіх воєнних конфліктів лежить ряд довгочасних причин. У СРСР, наприклад, вважали, що винуватцем усіх воєнних конфліктів був імперіалізм та створена ним система. Однією з найбільш розповсюджених причин було суперництво (геополітичне, геостратегічне, гео економічне та ін.) держав на міжнародній арені. Деякі воєнні конфлікти були викликані претензіями окремих держав на роль регіональних “центрів сили”.

Не можна уявити війну без належного ідеологічного забезпечення, характерною ознакою якого є експлуатація поняття батьківщини. Маємо випадки відторгнення територій, що є батьківщиною кількох народів, розпад єдиної батьківщини, що може обумовити збройне зіткнення між “малими” батьківщинами (розпад СРСР). Особливим видом воєнно-політичних криз цього ряду можна назвати воєнні конфлікти між державно сформованими частинами однієї і тієї, поділеної за політико-ідеологічними, регіональними і соціально-економічними принципами, нації, яку ми можемо назвати — “проблема двох держав”. Ці воєнні конфлікти відрізняє гострий та безкомпромісний характер ведення бойових дій. Класичним прикладом таких

воєнних конфліктів є Корея (1950–1953 рр.), В'єтнам (1964–1973 рр.), Ємен (1963–1967 рр.). Не завжди ситуація закінчується збройним зіткненням. Скажімо, у Європі (проблема двох Німеччин) — війни вдалось уникнути, хоча мир балансував на грані. Багато воєнно-політичних криз, воєнних конфліктів виникало через спробу великих держав утримати в сфері свого впливу країни, з якими до виникнення кризових відношень підтримувалися різного виду міждержавні зв'язки (Лаос, 1960–1970 рр.; Конго, 1960–1968 рр.; Угорщина, 1956 р. і т. д.).

Однією з глибинних причин воєнних конфліктів після 1945 р. було прагнення національно-етнічних спільностей до самовизначення. Однак не у всіх випадках фактор національно-визвольної боротьби (чи націоналістичних рухів) був самодостатнім для виникнення воєнно-політичних криз. У відносно високорозвинутих країнах зі стійкими традиціями демократичного правління міжнаціональна боротьба звичайно набирала форми стриманих за розміром етнолінгвістичних та етнокультурних рухів, не приводячи до серйозних внутрішніх потрясінь і, тим більше, — до воєнно-політичного втручання з боку інших держав (Канада, Ірландія, Іспанія, Франція).

В цьому плані варто відзначити позитивний момент війни. Адже “провина” колоніальних народів полягала у їх відсталості і законсервованості. Колонізатори ж розбудили свідомість завойованих народів і сприяли створенню середовища опору.

Втім національна незалежність не завжди досягається війною. Скажімо, США до громадянського суспільства пройшли через війну за незалежність та громадянську війну. А Канада має все те саме без війни. Могутнє зростання національно-визвольного руху в колоніях стало можливим після різкого послаблення колоніальних держав у ході і після закінчення Другої світової війни.

В свою чергу, системна криза, викликана розпадом світової системи соціалізму та послаблення СРСР, спричинила виникнення великої кількості

націоналістичних (етноконфесійних) рухів на постсоціалістичному та пострадянському просторі.

У СРСР взагалі проблеми, пов'язані з націоналізмом та поєднані з ним політичні, територіальні, релігійні та інші конфлікти були табу для дослідників. Тому вітчизняна політична наука (думка) серйозно відстала від Заходу у цій сфері. Навіть багато вчених старшого покоління через ідеологічний стереотип пов'язують націоналізм і зараз із поняттям, ледь не тотожним расизму чи фашизму. Між тим це зовсім не так. Націоналізм по суті своїй є вираженням політичними методами прихильності до власної нації. Інша річ, що ця прихильність може обрости потім агресивними намірами, планами та супроводжуватися насильницькими діями, етнічними чистками.

Термін “етнічні чистки” почали використовувати на початку 90-х років ХХ ст. у зв'язку з розпадом Югославії та початком етноконфесійного конфлікту в Боснії та Герцеговині, а далі було Косово та Метохія та інші. Генеральна Асамблея ООН визнала етнічну чистку однією з форм геноциду, виповнивши її таким змістом: “етнічна чистка — це цілеспрямована політика, розроблена однією етнічною чи релігійною групою для випровадження населення іншої етнічної чи релігійної групи з визначених географічних районів насильницькими та методами, які призводять до терору. Вона здійснюється під прикриттям псевдонаціоналізму, історичних образ та могутнього двигуна — почуття помсти, з метою окупації території та випровадження з неї тієї групи чи груп, щодо яких здійснюється ця дія.

Етнічна чистка ведеться з використанням вбивств, катувань, свавільних арештів та затримань, позасудових страт, зґвалтувань та сексуальних посягань, — насильницького вигнання, переміщень та депортації цивільного населення, цілеспрямованих воєнних нападів чи загроз, нападів на населення і райони, безглузлого знищення власності”.

Ряд збройних конфліктів відбувся і на основі іредентизму (відокремлення певної території від однієї держави з метою її приєднання до

іншої). **Іредентизм** — переважно, націоналістичний рух, який був порівняно малочисельним, тим не менш його гасла таїли в собі могутній вибуховий потенціал.

Як відомо, з кінця ХХ ст. іредентизм наочно проявився в ряді країн Центральної Африки, в колишній Югославії та окремих регіонах пострадянського простору. Особливим типом збройних конфліктів є конфлікти, викликані міждержавними територіальними суперечками. Вони виникають, як правило, в тих випадках, коли спірні території мають воєнно-стратегічне чи особливе економічне значення для обох держав. Часто до конфліктних ситуацій призводять спроби перегляду прикордонних міждержавних договорів, а також відмова держав (переважно молодих) визнати колишні адміністративні кордони, що були визначені для них у рамках колоніальних імперій чи колись єдиних багатонаціональних федерацій (Іран, Ірак, Індія, колишні Югославія та СРСР, Перу, Еквадор та ін.).

Всі розглянуті причини обумовлюють глибинні фактори виникнення воєнних конфліктів. Проте важливо знати й інше: що є безпосереднім приводом, ситуативною причиною виникнення тієї чи іншої воєнної конфронтації. Безпосередні причини виникнення воєнних конфліктів у широкому плані можуть бути визначені як специфічні події, зміни та дії, що мають провокаційний характер та сприймаються іншими державами загрозою їх життєво важливим інтересам. Вони можуть бути класифіковані за окремими видами. Найважливіший з них — політичні акти, що зазвичай передбачають протести, погрози, звинувачування, ультимативні вимоги тощо. Зовнішня політика періоду війни проявляється у тісніших взаємовідносинах з союзними і нейтральними країнами. Всі сили держави і її союзників сконцентровані на одній меті — перемогти. По ходу війни йде процес збільшення її активних і пасивних учасників. Причина війни не визначає строків її практичного втілення. Тут вступають у дію інші фактори: готовність збройних сил, стан противника, революційне нетерпіння, бажання завоювати світ тощо. Немає прямого зв'язку між причиною і часом. Джерело війни не передбачає двох

наслідків: не визначає способу, форми, змісту свого задоволення і не обумовлює строків виконання, часової тяглості.

Скажімо, холодна війна, створивши своєрідну патову ситуацію, забезпечила стабільність (хоча і конфронтаційну) і передбачуваність імовірних дій сторін. На відміну від системи “концерту держав” ХІХ—ХХ ст., де кожна із сторін намагалася відвести загрозу від себе і спрямувати її на когось з інших учасників “концерту”, двополюсна система забезпечувала як очевидність того, звідки йде загроза, так і невідворотність реакції зі сторони потенційної жертви агресії. Ця обставина забезпечувала досить високу ефективність стримування. Для цього періоду придатна формула, ще у 1947 р. сформульована Р. Ароном: “ні миру ні війни”: “Мир — неможливий, війна — неймовірна”. Сьогодні правила змінилися. А із руйнуванням старих традицій міжнародних відносин, вони подекуди знецінилися. Хоча видимих причин для війни нібито немає, людство завжди воює, де є така можливість.

Основним стримуючим чи провокуючим фактором залишається наявність необхідних для війни ресурсів. Ще одним фактором є обмеженість ядерної зброї. Це глобальний фактор стримування, який, однак, є малоефективним у локальних конфліктах. Не є панацеєю і демократія. До прикладу, США в період правління адміністрація Р. Рейгана здійснили 4 відкритих та 117 таємних втручань у внутрішні справи інших країн в ім'я демократії. Ще більш грубо і цинічно поведуться США у постбіполярний період. Глобальна воєнна сфера початку ХХІ ст. з її високою динамікою силових приготувань і контрприготувань сформувала як в індивідуальній, так і груповій свідомості установку на війну. Узагальнення та вивчення досвіду воєнних конфліктів, їх класифікації, визначення дає змогу обґрунтовано аналізувати причинно-наслідкові зв'язки умов виникнення кризових ситуацій, способів розв'язання війн і збройних конфліктів, особливості ведення бойових дій і тенденцій їх розвитку. В свою чергу, подібне вивчення допомагає здобувати уроки, робити відповідні висновки, розробляти рекомендації проти насильства в майбутньому. Коли все-таки конфлікт станеться, то знання

досвіду минулих війн сприятиме, щоб краще підготуватися до бойових дій, вміло їх вести та переможно завершувати. Втім, у сучасних умовах відбулась істотна трансформація самого поняття війни. І нині ми вже не зводимо її до класичного, техногенно-силового варіанта.

Сучасні автори виділяють сім видів війн, ефективність яких є різною:

- класична, техногенно-силова;
- економічна;
- неоголошений геноцид, цей вид війни має на меті цілеспрямоване руйнування генофонду супротивника шляхом поширення алкоголізму, наркоманії, генних харчових добавок. Перевагою такого виду війни є їх дешевизна та, на відміну від класичних, — перспектива прибутків;
- організаційна війна. В її ході здійснюється імплантація в національне тіло супротивника чужорідних організаційних форм: від невластивих структур органів влади, фондів до накопителів нелегальних мігрантів. Найнебезпечнішим є нав'язування “універсальних” засобів управління суспільством;
- інформаційна війна, складовою частиною якої є так зване хронологічне протиборство, під час якого здійснюється вигідна інтерпретація не поточних, а масштабних історичних подій і цивілізаційних процесів, комбінування фактів, що дає надзвичайні можливості формування суспільної свідомості цілих народів у вигідному руслі.

Окремі дослідники виділяють також духовну війну як фундаментальний, вищий за рівнем ефективності різновид інформаційних війн. Їх ефективність полягає в цілеспрямованому нав'язуванні чужорідних життєвих цінностей, викривлення уявлень про добро і зло тощо.

3. Врегулювання воєнних конфліктів сучасності

Серед усіх типів міжнародних конфліктів найнебезпечніші воєнні (або збройні), оскільки через них світове суспільство зазнало величезних людських втрат, руйнувань та матеріальних збитків. Особлива небезпека таких

конфліктів пов'язана також із тим, що у фазах ескалації та початкової деескалації їх надзвичайно важко зупинити.

Людські та матеріальні втрати, завдані збройними силами супротивника, визначають жорсткість, безкомпромісність та нееластичність позицій конфліктуючих сторін. Характер воєнних конфліктів, а отже і можливості їх мирного розв'язання прямо пов'язані зі специфікою міжнародної системи, в якій вони відбуваються.

Можна виділити три типи глобальних міжнародних систем: монополярну, біполярну та мультиполярну.

Монополярна система характеризується наявністю однієї наддержави, могутність і вплив якої на систему є визначальним, формуючи взаємозв'язки та окреслюючи характер дій держав нижчих ієрархічних рівнів. Така система, зазвичай, жорстко субординована згори донизу. Досить чітко можна виділити підтипи монополярних систем: просту, структуризовану та змішану.

Проста монополярна система характеризується відносинами "наддержава — залежні (слабкі) держави", тобто I—IV рівні ієрархії. За наявності одного "полюса" різниця в могутності держав значна, що робить систему надзвичайно стабільною; у ній можуть виникати окремі конфлікти, зазвичай, на найнижчих щаблях ієрархії, але загальносистемний конфлікт не можливий, що пояснюється відсутністю хоча б порівняно більш-менш сильних суперників, що могли б створити загрозу для єдиної наддержави.

Структуризована монополярна система, на відміну від попередньої, характеризується наявністю сильних регіональних центрів II рангу (не обов'язково в усіх регіонах світу), які безпосередньо впливають на держави III та IV рангів у регіоні, але й самі перебувають під доволі значним впливом світових наддержав, що окреслюють межі їх функціональної активності. Ієрархічні відносини в таких системах визначаються зв'язком "наддержава — регіональний центр — держави — залежні держави". Структуризована монополярна система досить стабільна, хоча у ній уже починають створюватися умови для загально-носистемної конфронтації.

Змішана монополярна система є своєрідним поєднанням попередніх підтипів. Тут існує два типи ієрархічних зв'язків: "наддержава — залежні держави" та "наддержава — регіональний центр — держави — залежні держави". Такий тип найбільш поширений у реальних міжнародних відносинах, порівняно з іншими типами монополярних систем, що пояснюється неоднорідністю розвитку окремих регіонів світу. В розвинених регіонах світу існує значно більша ймовірність виникнення сильних регіональних центрів, ніж у відсталих.

Біполярна система визначається наявністю двох наддержав, могутність і вплив яких ділить міжнародну систему на дві відносно відмежовані підсистеми. Вони формуються у той самий спосіб, що й монополярна. Тобто у складі глобальної міжнародної системи співіснують дві монополярні системи. Така ситуація виникає в тому випадку, якщо дві держави одночасно досягають найвищого рівня могутності, або тоді, коли одна з держав II чи III рангу,

швидко зростаючи, переходить у статус наддержави, стикаючись з іншою, яка домінувала до цього часу.

Кожна з підсистем біполярної системи характеризується тими ж особливостями, що й монополярна, тому вона також може бути проста (тобто поєднуються дві монополярні прості), структуризована чи змішана. Інакше кажучи, біполярна система складніша, позаяк складається з двох паралельних систем.

Біполярній системі притаманна конфронтативність, яка зумовлюється як об'єктивними, так і суб'єктивними передумовами. Об'єктивною передумовою конфронтації є наявність двох приблизно однаково могутніх наддержав, а суб'єктивною — їх політика, яка переважно протилежно спрямована. Одна з наддержав спрямовує свої зусилля на трансформацію системи у власних інтересах, а інша — на збереження status-quo, що, зрозуміло, також відповідає її інтересам.

Через це біполярна система характеризується як відвертими, так і прихованими формами конфронтації, що виявляється у майже постійній напруженості та численних локальних конфліктах. У всесвітній історії періоди біполярного протистояння виникали досить часто, починаючи зі стародавнього світу. Але класична ситуація склалася в 50—90-х роках XX ст., коли сторонами, що конфронтували між собою, були США та СРСР.

Тривала боротьба за лідерство призводила до послаблення одного з центрів міжнародних відносин та до утвердження нової наддержави. У деяких випадках конфронтуючі сторони послаблювались настільки, що роль "полюса" переходила до третьої держави, а якщо такої не існувало, система набувала ознак мультиполярності або опинялася в стані хаосу з притаманними йому випадковими орієнтаціями та практично повною руйнацією ієрархії.

Мультиполярна система характеризується наявністю декількох (інколи досить значної кількості) наддержав, могутність яких порівняно однакова. У складі глобальної міжнародної системи формується декілька монополярних, причому зрозуміло, що мультиполярна система виникає за наявності хоча б трьох наддержав. Кількість "полюсів" може бути довільна, але перехід критичної межі 8—9 наддержав настільки послаблює ієрархічні взаємозв'язки, що це призводить до ліквідації глобальної системи та перетворення міжнародного середовища на множину слабо пов'язаних між собою регіональних та субрегіональних систем.

У складі мультиполярної системи, як і в біполярній, підсистеми зберігають свою внутрішню організацію, залишаючись простими, структуризованими та змішаними. Мультиполярні системи відзначаються перманентною конфронтаційністю, нетривким балансом сил, позаяк наявність великої кількості "полюсів" призводить до боротьби між ними за розподіл та перерозподіл сфер впливу. Кожен із "полюсів" намагається розширити і зміцнити власну сферу впливу та максимально послабити конкуруючі. Унаслідок цього постійно виникають і розпадаються союзи та коаліції, що ведуть позиційну боротьбу між собою.

їх протистояння не тільки визначає зміст світової політики, але й служить фундаментальним механізмом розвитку мультиполярної міжнародної системи.

Зрозуміти механізм взаємодій держав у мультиполярній системі допоможе її спрощення до гіпотетичної трилатеральної системи. Модель такої системи представив Я. П'єтрась, послуговуючись генетичною теорією О. Моргенштерна та Й. фон Ной-мана. Ця теорія ґрунтується на припущенні про те, що у тристоронніх взаємодіях формується переможна коаліція, яка прямує до тріумфу через позбавлення вигоди однієї з трьох сторін. У множині держав (чи їх блоків) визначаються три сторони: А, В і С, причому закладається, що вони можуть утворити три потенційні коаліції: А + В; А + С; В + С, а сума виграшу сторін (тобто отримана вигода) дорівнює одиниці.

У цій грі кожна зі сторін намагається виграти якнайбільше, але виграш її можливий лише в коаліції з іншою, за рахунок третьої сторони, яка не зуміла створити вигідну для себе коаліцію. У тристоронній грі можливі коаліційні розв'язки впливатимуть із намагання двох сторін виграти за рахунок третьої.

Гра визначається нестабільністю, тому що кожна зі сторін намагається максимізувати свій кінцевий результат (0,75), але в жодному разі не програти взагалі (0,00). Створення коаліції проти однієї зі сторін змушує останню діяти таким чином, щоб роз'єднати коаліцію, запропонувавши одній із ворожих сторін змінити "табір", отримавши за це максимальний результат. Сторона, яка ініціює таку дію, з часом (тобто здійснюючи наступні ходи) намагається збільшити власний виграш та створює ще одну коаліцію, спрямовану проти свого вчорашнього союзника.

Таке постійне балансування робить міжнародну систему нестабільною, а міжнародний порядок — надзвичайно динамічним та змінним. Усі держави світу балансують на межі загаль-носистемного конфлікту, що може вибухнути настільки швидко, наскільки одному зі світових центрів сили вдасться створити більш-менш стійку коаліцію, яка може розраховувати на перемогу в ньому.

Зіставляючи бі- та мультиполярну системи, Р. Розекранц стверджував, що перша з них характеризується невеликою частотою конфліктів, але значними їх масштабами, а друга, навпаки, відзначається великою частотою конфліктів і значно вищим ступенем їх імовірності, тоді як масштаби боротьби є незначними.

У мультиполярній системі воєнні конфлікти, спалахуючи на локальному рівні, здатні переростати у регіональні та глобальні. В умовах політичного маневрування наддержав, пов'язаного з віднайденням найвигідніших умов та позицій для боротьби між собою (як і коаліціями, ними очолюваними) можливість будь-якого мирного врегулювання є мінімальною. У біполярній системі збройні конфлікти переважно відбуваються на локальному рівні, хоча також можуть мати затяжний характер. Тлом воєнних конфліктів виступає загальносистемна конфронтація між двома наддержавами, кожна з яких прямо чи опосередковано підтримує одного супротивника. Тобто політика і дії

наддержав стають “каталізатором” конфлікту, служать його ескалації та затягуванню.

Приблизно за таким сценарієм відбувалися конфлікти у Кореї, В’єтнамі, Афганістані та у багатьох інших країнах. Імовірність невоєнного розв’язання конфлікту в такому разі вкрай утруднена, позаяк вона можлива лише при досягненні компромісу між двома наддержавами та їх спільного впливу на конфліктуючі сторони.

У монополярній системі можливість воєнних конфліктів значно менша, ніж у інших типах систем. Однак підвищується ризик переростання внутрішніх конфліктів, пов’язаних з дезінтеграцією і розпадом держав (наприклад, конфлікт у колишній Югославії), у міжнародні. Істотні збройні конфлікти (як показує досвід війни в Іраку) можливі також під час становлення системи, коли глобальна наддержава прагне запровадити вигідний їй міжнародний порядок, а ті чи інші держави чинять опір такій політиці. Водночас з’являється шанс на мирне розв’язання міжнародних суперечностей, чому значною мірою сприяє політика глобальних та регіональних наддержав, міжнародних організацій тощо.

Перша	Женевська	конвенція
Перша Женевська конвенція була підписана 1864 року. Її ідея належить Анрі Дюнану, громадянину Женеви, який був свідком жорстокої битви під Сольферіно в Італії у 1859 році. Він був шокований нестачею допомоги пораненим, які були покинуті на полі бою на вірну смерть, та запропонував укласти міжнародну угоду, згідно з якою було б запроваджено нейтральну службу, що надаватиме гуманітарну допомогу під час війни. Його пропозиція згодом привела до утворення Міжнародного комітету Червоного Хреста, а також до укладення першої Женевської конвенції. Конвенція передбачає гуманне і належне ставлення до потерпілих, які більше не беруть участі у військових діях, незалежно від того, на чиєму боці вони воювали.		

До Женевської конвенції вносилися поправки і доповнення до 1949 року і результатом стала четверта Женевська конвенція. Пізніше були додані три протоколи з подальшими поправками. Ці конвенції були ратифіковані повністю або частково урядами 194 держав. Крім Женевської конвенції, існують інші стандарти міжнародного гуманітарного права, зокрема Гаазька конвенція, а також низка міжнародних угод щодо зброї, яка може і не може бути використана під час війни. Впродовж 1990-х років коаліція неурядових організацій успішно пролобіювала міжнародну заборону виробництва та використання мін. Оттавська конвенція, або Конвенція про заборону протипіхотних мін, була прийнята 1997 року і з того часу була ратифікована урядами 157 держав. Коаліція продовжує кампанію з метою укладення угоди щодо заборони використання касетних бомб, які, так само як і міни, залишають довгий слід руйнації навіть після закінчення війни.

Воєнні злочини

Найбільш серйозні порушення міжнародного гуманітарного права розглядаються як воєнні злочини. Воєнні злочини є настільки тяжкими, що вони вважаються кримінальними діями, за які відповідальні особи можуть бути засудженими до покарання.

Воєнні злочини

Згідно з Четвертою Женевською конвенцією (1949 рік) до воєнних злочинів (у конвенції: «серйозні порушення») належать: «Навмисне вбивство, катування або негуманне поводження, в тому числі біологічні експерименти, навмисне заподіяння страждань або тяжких тілесних ушкоджень, незаконне насильницьке переселення чи переведення або незаконне тюремне ув'язнення особи, чиє право захищається законом, примушення особи, чиє право захищається законом, служити у збройних силах ворожої сторони, або навмисне позбавлення особи, чиє право захищається законом, права на справедливий суд, що здійснюється за нормами закону [...], захоплення заручників, а також руйнування та присвоєння майна, не виправдане військовою необхідністю та здійснюється незаконно та безцільно»⁹.

Інші дії, за які окремі особи можуть бути засудженими до покарання, — це злочини проти людяності, масові вбивства та геноцид. До злочинів проти людяності належать тяжкі злочини по відношенню до мирного населення, такі як вбивство, зґвалтування, катування, взяття в рабство та насильницьке переселення.

Першими судовими процесами над окремими особами були Нюрнберзький та Токійський процес над нацистськими та японськими політичними і військовими лідерами після Другої світової війни. З того часу було проведено низку спеціальних судів, наприклад, з метою вирішення конфліктів у колишній Югославії, Руанді, Камбоджі, Лівані та Сьєрра-Леоне. Щодо інших конфліктів, не менш серйозних, не було проведено спеціальних судів, що іноді викликає критику на предмет того, що рішення щодо проведення таких судів зазнало впливу політичних факторів.

Наддержави, як і будь-які інші сторони, зацікавлені у мирному розв'язанні воєнних конфліктів за умови:

- конфлікт загрожує їх власній безпеці, тобто може перекинутись на їх територію або спричинити потоки біженців із районів, охоплених конфліктом, до них (як, наприклад, діяли США у випадку центральноамериканського конфлікту);
- участь у мирному розв'язанні конфлікту дає змогу зберегти або встановити вплив у певному регіоні;

- розв'язання конфлікту дає значні економічні та політичні вигоди (участь США, Франції та Федеративної Республіки Німеччини у югославському конфлікті);

- припинення конфлікту так чи інакше забезпечує стратегічно важливі інтереси наддержав (конфлікт у Перській затоці у 1991 р.).

Важливим фактором мирного розв'язання воєнних конфліктів є активні дії міжнародних організацій, які у мульти- чи біполярних системах з огляду на їх конфронтативність не могли бути ефективними механізмами врегулювання міжнародних конфліктів.

Власне, після краху біполярної системи (на початку 90-х років XX ст.) ООН, НАТО, ОБСЄ та ціла низка інших міжнародних організацій розпочали активні дії щодо “погашення” конфліктів з різною мірою успіху. Якщо у Перській затоці чи на Балканах вони, хоча й брутально, загалом досягли поставленої мети, то, наприклад, миротворча операція у Сомалі завершилася повним крахом.

Такі результати були до певної міри пов'язані з особливостями тих фаз, у яких перебували ці воєнні конфлікти. Важливо застерегти, що найсприятливішими для врегулювання є фази загострення (кризи) та деескалації, а найменш сприятливою — фаза ескалації.

У фазі загострення стосунків між потенційними конфліктуючими сторонами можливість врегулювання визначається тим, що вони не встигли задіяти збройні сили та завдати один одному жодної шкоди. Незважаючи на те що зацікавленість сторін у мирному розв'язанні зменшується, у міру того як розвиваються події, все ж існують ефективні засоби, що дають змогу не допустити до спалаху воєнного конфлікту. Серед них передусім слід виокремити міжнародне посередництво та превентивну дипломатію.

Міжнародне посередництво у конфлікті полягає в тому, що третя сторона (держава чи міжнародна організація) вступає у взаємовідносини між потенційними супротивниками, ворогуючими сторонами, втягуючи їх у переговорний процес. Тобто такий посередник передає інформацію про

позицію та пропозиції сторін. Слід окремо наголосити на активному посередництві, коли третя сторона переговорного процесу є джерелом ініціатив та пропозицій, спрямованих на відновлення компромісу між ворогуючими сторонами. Превентивна дипломатія є конкретизацією міжнародного посередництва, оскільки передбачає конкретні дії відповідальних за здійснення зовнішньої політики органів та інституцій, пов'язані із запобіганням міжнародним суперечкам, пом'якшенням відносин між можливими супротивниками та недопущенням до спалаху воєнного конфлікту. Зрозуміло, що превентивна дипломатія має випереджувальний характер і тим ефективніша, чим слабша гострота відносин між потенційними конфліктуючими сторонами. Превентивна дипломатія спрямована або на безпосередній розвиток ситуації, або ж на розв'язання проблем, що лежать в основі конфлікту.

Ефективність таких дій значно відрізняється, залежно від фази, в якій перебуває конфлікт.

1. У фазі ескалації мирне врегулювання міжнародного конфлікту виглядає досить гіпотетично, оскільки за умови, що обидві сторони зазнають людських і матеріальних втрат, їх схильність до примирення між собою незначна.

2. У фазі деескалації сприятливість мирного врегулювання конфлікту визначається тим, що:

- обидві сторони конфлікту через значні втрати людських і матеріальних ресурсів, відчують потребу у припиненні бойових дій;
- принаймні одна зі сторін, переважно та, яка зазнає воєнної поразки, зацікавлена у припиненні конфлікту.

У будь-якій ситуації активне міжнародне посередництво може бути ефективним, особливо за допомогою спеціальних місій. Спеціальні місії мають на меті попереднє зближення позицій (хоча б досягнення принципової згоди на участь у переговорах) та підготовку до припинення воєнних дій і укладення мирного договору як на двосторонній основі, так і шляхом

проведення міжнародних мирних конференцій. В описаних ситуаціях як спонукальний засіб широко використовують силовий тиск, тобто економічну і політичну ізоляцію, погрозу застосувати збройну силу проти тієї сторони конфлікту, яка принципово відмовляється від припинення бойових дій тощо.

3. У фазі загострення (кризи) мирне розв'язання конфлікту мало ймовірно, через те що обидві сторони, сподіваючись на перемогу, мало зацікавлені у будь-якому іншому розв'язанні. Врегулювання конфлікту у такій ситуації можливе при послідовному задіянні і силових, і несилових засобів.

На першому етапі застосовується силовий тиск на обох учасників конфлікту, що змушує їх переглянути позиції та погодитися на мирне розв'язання. На другому етапі сторона-ініціатор розв'язання конфлікту розпочинає дії, пов'язані з посередництвом, яке має на меті спонукати до припинення бойових дій та остаточного примирення. За такого врегулювання конфлікту існує реальна можливість втягнення у бойові дії збройних сил тієї сторони, що намагається примусити конфліктуючі сторони до припинення дій.

Досвід цілої низки воєнних конфліктів 80–90-х років XX ст., показав величезну складність процесу мирного врегулювання. Доволі часто конфлікти спалахували повторно, зачіпали сусідні країни (конфлікт у колишній Югославії), ставали хронічними. Незважаючи на численні спроби (наприклад, створення та діяльність ОБСЄ), досі не відпрацьовані надійні механізми запобігання та врегулювання воєнних конфліктів.

Попри всі зміни, що відбуваються в світі, не можна недооцінювати ролі міжнародних організацій у врегулюванні війн. Як не парадоксально, але для запобігання і припинення війни вони також використовують... війну. Міжнародні миротворчі операції як форма діяльності Організації Об'єднаних Націй щодо вирішення конфліктів почали застосовуватися ще з 1945 р. Відтоді їх зміст, правила проведення і навіть самі підходи до врегулювання військово-політичних конфліктів шляхом застосування таких операцій постійно зазнавали (і зазнають) змін. Але на фоні проведення численних миротворчих операцій окремих держав, коаліцій, блоків, регіональних організацій,

політологи, військові фахівці та фахівці з безпеки дискутують, до якого типу дій належать такі операції, як їх класифікувати. Проблема ускладнюється й тим, що в наукових і політичних колах не сформульовано єдиного визначення міжнародних миротворчих операцій (як, наприклад, визначення “війна”, “агресія”). На практиці та в політологічній літературі вживається багато термінів, схожих за значенням, як-от: “операції з підтримання миру”, “гуманітарні операції”, “операції з мирного врегулювання”, “гуманітарні інтервенції”, “місії допомоги (спостереження)” тощо. Сутнісне значення міжнародних миротворчих операцій вимагає детального розгляду у зв’язку з тим значенням, якого надають цьому явищу у міжнародній політиці.

Перш за все, говорячи про міжнародні миротворчі операції як про політичний інструмент врегулювання військово-політичного конфлікту, слід звернути увагу на понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого доцільно визначати місце цих операцій серед деяких інших дій або заходів міжнародної миротворчої діяльності.

Визначення міжнародної миротворчої операції дається, зокрема, в українському законодавстві. У Законі України “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях” міститься таке формулювання: “Міжнародні миротворчі операції, міжнародні дії або заходи, які здійснюються за рішеннями Ради Безпеки ООН відповідно до Статуту ООН, ОБСЄ, інших регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки, згідно з положеннями глави VIII Статуту ООН, а так само дії і заходи багатонаціональних сил, що створюються за згодою Ради Безпеки ООН, які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН з метою:

- запобігання виникненню міждержавних або внутрішньодержавних конфліктів;
- врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних, а також внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН, що може включати,

зокрема, спостереження і контроль за додержанням угод про припинення вогню та інших ворожих дій, роз'єднання сторін і розформування їх підрозділів, виконання інженерних та інших робіт;

- надання гуманітарної допомоги населенню, яке постраждало внаслідок міждержавних або внутрішніх конфліктів;
- виконання поліцейських функцій із забезпечення безпеки і додержання прав людини;
- подання допомоги у подоланні наслідків конфліктів;
- усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії”.

Найважливішим питанням у визначенні терміна “міжнародні миротворчі операції” є розгляд місця цих операцій у сучасній системі політичних відносин. Слід зазначити, що міжнародні миротворчі операції, безумовно, є втручанням у військово-політичний конфлікт з політичною метою. Тобто, у військово-політичному конфлікті контингент, що проводить миротворчу операцію від імені міжнародної спільноти, виступає в ролі окремої сторони військового конфлікту з метою, обумовленою вимогами цієї спільноти щодо припинення бойових дій та врегулювання самого конфлікту.

Оскільки, за висновками досліджень, проведених у Національному інституті стратегічних досліджень (НІСД) колективом вчених на чолі з професором Г. Перепелицею, військово-політичний конфлікт є “формою соціальної взаємодії, що полягає у боротьбі протилежностей” і “основною системоутворюючою ознакою” його є влада, то міжнародна миротворча операція, є, по суті, прямим втручанням (направлення в район військового конфлікту окремих підрозділів, сил чи інших формувань) з боку міжнародної спільноти в політичний процес перерозподілу влади в районі конфлікту. Виходячи з двох сутнісних властивостей влади, виявлених в дослідженні НІСД, міжнародна миротворча операція — це не що інше, як нав’язування волі міжнародної спільноти сторонам військово-політичного конфлікту або підпорядкування цій волі за допомогою силового примушення. Однак під час проведення миротворчої операції примус не має форми війни зі сторонами

військового конфлікту (хоча не виключає примушення до миру), а, перш за все, має попереджувальний і обмежувальний характер, створюючи сприятливі умови для недопущення насилля з метою створення сприятливих умов для ненасильницьких способів досягнення стану миру.

Отже, міжнародна миротворча операція покликана обмежити прагнення окремих сторін до влади і тим самим замінити його розподілом влади на окремих територіях (або іншими формами її розподілу) залежно від цілей міжнародної спільноти. Слід зазначити, що цілі міжнародної спільноти формуються протягом тривалого часу — вже тоді, коли військово-політичний конфлікт розпочався.

Для врегулювання військово-політичного конфлікту міжнародна миротворча операція не завжди може проводитися. Формальною умовою її проведення має бути відповідне політичне рішення міжнародної спільноти (Ради Безпеки ООН, ОБСЄ, інших регіональних організацій). Інколи необхідна також згода сторін військового конфлікту і визнання всіма його сторонами права міжнародної спільноти на проведення такої операції.

Отже, стан взаємовідносин сторін повинен свідчити або про тривалу неспроможність досягти політичних цілей військово-політичного конфлікту за допомогою військово-силових методів, або про військову, економічну чи іншу форму тиску міжнародної спільноти чи окремих держав на сторони з метою створення умов для проведення міжнародної миротворчої операції. Відтак міжнародні миротворчі операції — це завжди комплекс дій та заходів, а не якісь окремі розрізнені дії чи заходи, як стверджується у визначенні. До речі, поєднувати узагальнюючі формулювання з такими вузькими термінами, як “проведення інженерних та інших робіт” та їм подібних, що не розкривають суті поняття “міжнародна миротворча операція” і не доповнюють смисловий зміст визначення, не зовсім коректно.

Аналізуючи зміст визначення, що міститься в Законі України, слід зауважити, що воно не має принаймні двох важливих ознак, які повинні характеризувати якісну сторону будь-якої операції. Це, по-перше, поняття, які

повинні вказувати на часові межі операції. Операція повинна мати свій початок і завершення. У визначенні часу межі окреслено надто невиразно. Рішення Ради Безпеки ООН має визначати умови початку і закінчення операції. Згідно з визначенням, операція може бути нескінченною (теоретично), що не зовсім коректно з політичної точки зору. Терміни мають окреслювати досягнення політичної мети операції. По-друге, просторова величина у трактуванні, яке подається Законом, також не визначена.

Саме проведення операції в районі воєнного конфлікту (на певній території, в акваторії або у повітряному просторі) визначає її сутність як інструмента досягнення миру між конфліктуючими сторонами. Міжнародні миротворчі операції неможливо проводити поза районом військово-політичного конфлікту, не втручаючись у відносини між сторонами. Нарешті, формулювання “міжнародні дії або заходи” є надто розпливчастим, неконкретизованим, політично завуальованим. Під ним можна розуміти заяви (як форми дії), накладання вето на окремі види діяльності, застосування ембарго тощо.

Не розкриті також, хоча б частково, межі, що окреслюють масштаб міжнародних миротворчих операцій. Згідно з цим визначенням, терміном “операція” може бути названа присутність одного цивільного спостерігача в районі військового конфлікту чи поблизу нього (що часто й практикується). Практика здійснення міжнародних миротворчих операцій з часу створення ООН свідчить, що переважна частина завдань у них покладається на військові підрозділи або воєнізовані формування як найбільш організовані елементи суспільства, здатні діяти в районах військових конфліктів (в умовах ведення збройної боротьби).

До сил та засобів міжнародних миротворчих операцій належать також цивільні спеціалісти, підрозділи та окремі цивільні структури (будівельні організації, фірми тощо). Структура і функції сил та засобів міжнародних миротворчих операцій не є визначеними і залежать від багатьох факторів — масштабів конфлікту, ставлення міжнародної спільноти до конфлікту,

зацікавленості окремих держав у його розв'язанні, внутрішніх чинників і мотивів військово-політичного конфлікту.

Враховуючи викладене, В. Бруз запропонував таке визначення цього терміна: “Міжнародна миротворча операція є формою реалізації політики, це обмежений у часі комплекс міжнародних дій або заходів, що здійснюються в районі військового конфлікту військовими або напіввійськовими підрозділами, а також цивільними структурами згідно з рішенням Ради Безпеки ООН, інших міжнародних або регіональних організацій, які несуть відповідальність у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки відповідно до положень глави VIII Статуту ООН, а так само комплекс дій і заходів багатонаціональних військових сил (створених за згодою Ради Безпеки ООН), які проводяться під загальним контролем Ради Безпеки ООН з метою: врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних, а також внутрішніх конфліктів за згодою сторін конфлікту чи з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН та виконання всього комплексу завдань, пов'язаних з цим врегулюванням”.

Запропоноване визначення не містить зайвих подробиць і уточнень, використаних, наприклад, у Законі України “Про участь України в міжнародних миротворчих операціях”. Адже врегулювання конфлікту вже передбачає виконання низки завдань, відтак перелічувати одні з них і оминати інші недоцільно. До того ж, нові завдання, що неминуче виникають у процесі врегулювання (запобігання) військового конфлікту, в принципі вже передбачатимуться. Із назви самого терміна “міжнародні миротворчі операції” можна визначити їх схожість з військовими операціями, (“десантна операція”, “протиповітряна операція” тощо), тим більше, що всі вони проводяться військовими підрозділами. Однак порівняння міжнародних миротворчих операцій з військовими операціями за цілями, формою, змістом дозволяє зробити висновок, який підтримується окремими авторами: міжнародні миротворчі операції є не стільки військовими акціями (спрямованими на перемогу над супротивником), скільки військово-політичними діями (з

обов'язковим використанням військового компонента) щодо забезпечення виконання комплексу завдань, не властивого військовим структурам взагалі. Наприклад, забезпечення проведення виборів в окремих районах, направлення гуманітарних вантажів, забезпечення проведення переговорів, участь у виробленні політичних рішень тощо.

Втручання у ведення бойових дій між сторонами є, як правило, вимушеним, а не обов'язковим заходом, викликається певними обставинами, передбаченими керівними документами ООН, але які виходять за межі мандата і обумовлюються окремими резолюціями. Міжнародні миротворчі операції не можна представити як сукупність військових дій щодо супротивника або сторони військово-політичного конфлікту, які перериваються переговорами з вироблення умов політичного врегулювання чи виробленням окремих політичних правил, що обумовлюють поступки однієї сторони іншій. Однак спільними рисами військових операцій і міжнародних миротворчих операцій є те, що вони залишаються “продовженням політики іншими засобами”. Причому під терміном “продовження політики” маємо на увазі передусім не підпорядкованість військових цивільній владі, а попередження, що головна стратегія війни, миротворчої операції або іншої перспективної дії має бути виведена з-під впливу тимчасових потреб, що обумовлюють локальні успіхи (тимчасовий успіх акції не повинен вносити плутанини у вже прораховані дії).

Якщо у випадку війни прораховані дії — військові, то у міжнародних миротворчих операціях такі прораховані дії є переважно політичними. Тому неуспіх міжнародної миротворчої операції — це насамперед неуспіх конкретної політики врегулювання. У разі неуспіху жодне кількісне нарощування військових контингентів у районах військово-політичних конфліктів не матиме успіху і буде заздалегідь приречене на провал. Це було яскраво продемонстровано, зокрема, під час наймасштабніших міжнародних миротворчих операцій 1992–1999 рр. на території колишньої Югославії. З огляду на цей досвід сучасний перехід ООН до ширшого застосування

військової сили під час проведення міжнародних миротворчих операцій (рішення від 1 грудня 2004 р.) є не що інше, як зміна політичних підходів до врегулювання військово-політичних конфліктів.

Однак зміщення акценту міжнародною спільнотою на ширше використання силових методів під час проведення операцій остаточно не змінить сутність цих операцій як політичного інструмента врегулювання військово-політичних конфліктів.

Основними політичними етапами такого врегулювання, яке останнім часом викристалізувалося досить чітко, є:

- припинення вогню;
- розведення конфліктуючих сторін;
- власне політичне врегулювання або вироблення рішень щодо нього;
- розбудова миру.

Такий розподіл обумовлений досягненням окремих політичних цілей міжнародних миротворчих операцій, які, на відміну від політичних цілей війни, обумовлюють розгалужений комплекс завдань, кінцевим результатом якого є досягнення стану мирного співіснування сторін. Цей розподіл окреслює також межі всіх міжнародних миротворчих операцій, у яких виконуються завдання, покликані зменшити страждання мирного населення, не допустити розширення наслідків конфлікту, забезпечити безпеку військового контингенту тощо. Причому форма і назва цих завдань (“гуманітарна інтервенція”, “евакуація”, “операція із сприяння” тощо) не відіграє суттєвої ролі. Так само, як і під час проведення військових операцій, під час міжнародних миротворчих операцій необхідно вважати на “природні властивості народних мас”. Тобто, при проведенні міжнародної миротворчої операції слід намагатися враховувати думки і прагнення сторін військово-політичного конфлікту. Як показала сучасна практика, таке врахування не означає сліпого виконання побажань сторін, аби догодити їм, а швидше активну участь (але не втручання!) у різних формах процесу врегулювання. Однією з дієвих форм впливу на сторони є інформаційно-ідеологічна.

Крім того, створення політичних умов, які сприяють вирішенню — хоча б частково, хоча б одного — спірного питання, може забезпечити процес врегулювання і позбавити окремі протиборчі сторони можливості гуртувати сили шляхом консолідації суспільства чи окремих його верств на боротьбу з протилежною стороною. На жаль, на практиці далеко не у всіх міжнародних миротворчих операціях вдається забезпечити такі політичні умови. Навіть неврахування таких факторів, як спорідненість релігії у представників регулюючої сторони, історичні аспекти тощо, може викликати негативні наслідки.

4. Специфічні особливості воєнно-політичного конфлікту.

В сучасних умовах воєнний конфлікт набуває якісно нового наповнення як за змістом бойових дій, кількісно-якісним показником, так і за типом суперечок, які вирішуються. При цьому на першому плані в них вирішуються соціально-політичні передумови виникнення конфліктів, етноконфесійні суперечки, сепаратизм, територіальні протиріччя, національний менталітет (егоїзм) того чи іншого етносу, елементарна боротьба за владу, економічні суперечки тощо, що призвели до збільшення кількості як міжнародних, так і внутрішньодержавних небезпечних соціально-політичних конфліктів, а останні у більшості випадків, переросли в локальні, регіональні конфлікти з участю коаліцій держав проти однієї держави. Такі конфлікти, що відбулися у Чечні, Югославії, Придністров'ї, Нагірному Карабасі, зачіпають національні інтереси України, а саме: зрив постачання нафти та газу, контрабанда зброї і наркотиків, збільшення біженців в Україну тощо.

Участь у державних миротворчих операціях та багатонаціональних силах щодо врегулювання конфліктів Україна розглядає як найважливішу складову частину своєї власної зовнішньої політики, коли це здійснюється на підставі рішення Ради Безпеки ООН, відповідно до статуту ООН, ОБСЄ та інших регіональних організацій з підтримування миру і безпеки під загальним

керівництвом Ради Безпеки ООН(закон України "Про участь України в міжнародних миротворчих операціях").

Воєнний конфлікт - форма розв'язування (вирішення) політичних, соціальних, територіальних, етнічних, релігійних (конфесійних) та інших протиріч між конфліктуючими сторонами із застосуванням воєнної сили з різними політичними цілями і масштабом воєнних дій. Сутністю воєнного конфлікту є збройне зіткнення між угрупованнями військ (сил) сторін, а змістом - сукупність воєнних (бойових) дій тактичного і оперативного рівня, які організуються і проводяться по єдиному плану і замислу для досягнення воєнно-політичних цілей.

Під цим кутом зору зараз необхідно проаналізувати історичні воєнні конфлікти, які відбулися за останнє десятиріччя.

Більшість конфліктів (5 з 8, тобто 62 %) відносяться до внутрішньо-державних, вони виникли з внутрішніх причин на етноконфесійних і територіальних протиріччях конфліктуючих сторін, детермінуються агресивним сепаратизмом і боротьбою за незалежність і самовизначення, з однієї сторони, і відстоюванням територіальної цілісності держави - з іншої. Протистояння між державними структурами і сепаратистськими рухами всередині держави викликають високу політичну і соціальну напругу і призводять до збройного зіткнення конфліктуючих сторін. Для ліквідації (припинення, розв'язання) конфлікту, як правило, вводяться миротворчі сили. А окремі конфлікти переростають в міждержавні і навіть коаліційні (наприклад, Боснійський - НАТО і Югославія).

38 % конфліктів (3 з 8: Карабахський, Ірако-Кувейтський, операція "Лис в пустелі") являють собою міждержавні конфлікти, вони викликані політичними та економічними причинами і, крім конфлікту в Нагірному Карабасі, носять регіональний масштаб - "коаліції держав НАТО проти Іраку".

Основними воєнно-політичними цілями конфліктів є:

- забезпечення безпеки поставок нафти в Західну Європу і звільнення території Кувейту;

- посилення позицій США і НАТО на Близькому, Середньому Сході і на Балканах;
- дестабілізація обстановки і спроба усунення законно обраних режимів Саддама Хусейна, Мілошевича, що перебувають в опозиції США;
- боротьба за перерозподіл влади і стратегічних джерел сировини (зокрема, нафти) в Чечні між мафіозними угрупованнями Центру і регіону;
- примушення керівництва Іраку до виконання резолюцій Ради Безпеки ООН № 687 про знищення ЗМУ (операція "Лис в пустелі" - 1998 р.);
- боротьба за незалежність і самовизначення окремих етноконфесійних груп населення і відстоювання суверенітету і територіальної цілісності держави;
- призупинення конфлікту, підтримування миру і стабільності в регіонах.

Воєнно-політичні цілі конфліктів, як правило, досягались вирішенням таких завдань:

- застосуванням політико-дипломатичних, економічних та інших мирних засобів і механізмів ООН і ОБСЄ (вводом економічних санкцій, економічної блокади проти Іраку і Югославії), прийняттям резолюції Ради Безпеки ООН № 687, яка засуджує агресію Іраку проти Кувейту і передбачає знищення засобів масового ураження (ЗМУ) Іраку та ін.;
- демонстрацією воєнної сили (присутністю угруповань ВМС, ВПС і СВ НАТО, США і контингентів військ ООН в районах конфліктів, проведенням морської блокади, встановленням контролю за польотами в окремих зонах повітряного простору, воєнно-політичним і фінансовим тиском на уряди держав, де порушуються права людини, пред'явленням ультиматумів і таке інше);
- застосуванням воєнної сили, проведенням воєнних кампаній, операцій і бойових дій коаліційними багатонаціональними силами;
- проведенням миротворчих операцій і наданням гуманітарної допомоги біженцям, забезпеченням безпеки їх повернення в райони проживання.

Головною особливістю початкового періоду сучасних і майбутніх воєнних конфліктів і воєн є те, що ведучою роллю, яка колись належала СВ і починалась їх наземним вторгненням після завершення стратегічного розгортання, є зміна головної ролі ВПС і ВМС (Сил Повітряно-Морського нападу). Всі конфлікти за участю ЗС США і НАТО починались проведенням повітряних наступальних операцій (кампаній), які мали різний строк дії (3 доби в операції "Лис в пустелі", 43 доби в операції "Буря в пустелі" і 79 діб у Косовському конфлікті). Причому в операції "Лис в пустелі" і "Союзницька сила" наземний компонент - угруповання СВ, не застосовувався. Отже, основні функції по відбиттю нападу здійснювались силами і засобами ППО і ВПС Іраку і Югославії. Тому можна стверджувати, що роль військ ППО і ВПС в війнах і воєнних конфліктах зростає, вони першими починають збройну боротьбу і захищають від ударів життєво важливі державні і воєнні об'єкти, інфраструктуру і комунікації, забезпечують їх життєдіяльність і функціонування.